

Основні аспекти сучасного соціально-демографічного розвитку Чернігівської області у контексті загальнореспубліканських тенденцій.

В історичній та економічній науках існує цілком виправдана та обґрунтована думка про щільний взаємозв'язок у суспільстві демографічний і соціальних процесів. Дослідження цього взаємовпливу, визначення його структурних особливостей можливе лише завдяки ретельному аналізу відповідних статистичних відомостей. Останній перепис населення України, який відбувся у грудні 2001р., покликаний надати вичерпну інформацію за означеною проблематикою. Але остаточні підсумки перепису будуть видані протягом року – двох, та й попередніми дослідники поки що не можуть оперувати комплексно. Тому актуальним вбачається творче залучення до наукового обігу даних поточної статистики.

Найбільш репрезентативними, як за обсягом відомостей, так і за рівнем їх достовірності (про це, передусім, свідчить відсутність розбіжностей у співставимих показниках, розміщених в різних таблицях) є збірники, видані Державним комітетом статистики. Важливу статистичну інформацію, яка дає можливість вичерпно аналізувати соціально-демографічні процеси в Україні за республікансько-регіональним зрізом надає збірник “Праця в Україні у 2000 році” (на 2001 рік аналогічне видання повинно скоро вийти друком). Спираючись на статистичні відомості цього та збірника “Трудові ресурси Чернігівської області та їх використання у 2000 році”, проаналізуємо основні соціально-демографічні процеси в республіці та області на зламі двох століть.

Загальна чисельність постійного населення України на 1 січня 2001 року складала 49456,1 тис. осіб, в тому числі в Чернігівській області мешкало 1282,2 тис. (2,6% від загальнореспубліканського показника) . самі по собі ці цифри є лише фіксацією факту і мало про що свідчать. Зовсім інша картина вимальовується при порівнянні з показниками за минулі роки. За даними Всесоюзного перепису населення СРСР 1989р. в УРСР постійно проживало 51452 тис. осіб, а на Чернігівщині цей показник дорівнював 1412,8 тис. осіб . Щодо України в цілому, населення зменшилося майже на 2 млн. осіб, щодо Чернігівської області – на 130 тис. осіб. Фактично, чисельність жителів республіки стала навіть меншою, ніж була у 1979р., коли в УРСР мешкало 49609,3 тис. осіб . Чернігівщина також дублює загальнореспубліканську тенденцію – у 1979р. в області проживало 1501,9 тис. осіб .

Отже, 2000р., як і попередні роки, характеризувався процесом депопуляції в республіці і в області. Втім, якщо загальнореспубліканське зменшення дорівнювало 3,9%, то в області процес відбувався втричі швидше – відповідний показник дорівнював 9,3%. Цей факт має своє обґрунтування. Внаслідок стрімкого падіння народжуваності з 13,3 народжених на 1000 населення у 1989р. до 7,8 у 2000 р., або на 41%, за останні 12 років частка дітей віком до 16 років в загальній чисельності населення України зменшилася з 23% у 1989р. до 19% на початку 2001р. . При цьому в міських поселеннях питома вага дітей скорочувалася вчетверо інтенсивніше.

Ще прикрішим є показник щодо Чернігівщини. Область мала найнижчий рівень народжуваності в республіці, який є вдвічі меншим за загальнореспубліканський показник . Значніші темпи постаріння міського населення характеризували й Чернігівську область. Якщо раніше рівень народжуваності був вищим у міських населених пунктах, то минулого року він зрівнявся з сільськими показниками.

Економічне благополуччя міст значно зменшилось, що спричинило ліквідацію “полярності” демографічних процесів у міській і сільській місцевості. Нажаль це відбулося не в бік покращення демографічної ситуації в селах, а у бік погіршення її у містах. Безумовно, винятковою тенденцією відрізняються великі міста (Київ, Харків та ін.), де ситуація стабілізується здебільшого “штучними” методами (кращим товаропостачанням, побутовими умовами, вищими заробітками). На Чернігівщині таких міських населених пунктів немає. Сам обласний центр характеризується негативними показниками. Зокрема, відносна чисельність дітей та підлітків у складі населення м.Чернігова на 1 січня 2001р. становила 17% (що є меншим за середній показник по області – 17,1%), значно поступаючись в цьому таким містам, як м.Ніжин – 18,3%, м.Прилуки –

18,4% та ін. . Отже, саме адміністративний центр області уособлює негативні демографічні процеси. До речі, загальнодержавний показник дорівнював 18% , чим означена негативна тенденція додатково підтверджується: демографічна ситуація в Чернігові дуже несприятлива в навіть загрозна.

Найнебезпечнішим є зростання рівня смертності жителів Чернігівщині. Тільки за 2000р. цей показник зріс на 3,7% і становив 19,7 померлих у розрахунку на 1000 жителів (також один з найвищих відповідних показників по республіці). Як і в Україні загалом на Чернігівщині рівень смертності має удвічі вищий показник у сільській місцевості, ніж у міських населених пунктах (27,8% та 14,2% відповідно) . Дається взнаки те, що показник питомої ваги осіб похилого віку (60 років і старіше) в селах України в 1,5 рази вищий, ніж у містах (25,9% та 18%) . Щодо Чернігівської області, то переважання є ще переконливішим в 2 рази (38,5% та 18,5%) .

Однак незважаючи на традиційні соціобіологічні процеси й чинники, ситуація в перспективі може змінитися не на користь міст. Головним чином рівень смертності міського населення може стати переважаючим за рахунок зростання смертності серед осіб працездатного віку, що було підкреслено вище.

Таким чином сучасні демографічні процеси мають складні взаємодоповнюючі зв'язки. Як видно з вищезначених тенденцій, рівень смертності осіб похилого віку не є настільки визначальним, як зростаюча смертність населення у молодших вікових групах. Стрімке падіння народжуваності і зростання смертності у працездатному віці привели до постаріння населення.

Для визначення стану розвитку старіння населення України скористаємося школою Е.Россета . На 1 січня 2001р. чисельність жителів України від 60 років і більше, складала 101537 тис. осіб. Отже, згідно формулі, коефіцієнти співвідношення кількості осіб цього віку з чисельністю населення молодших вікових груп дорівнював: $K = (101537 * 100\%) : 49456,1 = 25,8\%$. Критичний коефіцієнт становить 8,7%. Оскільки отриманий результат значно вищий, то подібний демографічний стан сучасного українського суспільства характеризується як “Демографічна старість” . По Чернігівщині показник коефіцієнту ще сумніший – 36,5% . Отже, ситуація вже майже неконтрольована.

Причини такого становища загальновідомі і науково визначені: соціально-економічні та екологічні проблеми безпосередньо впливають на падіння народжуваності і зростання смертності населення. По багатьох соціально-економічних показниках, що так чи інакше впливають на демографічні процеси, Чернігівщина займає далеко не передові позиції.

Передусім, щодо зайнятості молоді, слід зазначити, що по Чернігівській області відсоток працівників у віці до 28 років по відношенню до загальної чисельності штатних працівників становив на 31 грудня 2000р. 16,4% (менше ніж в цілому по республіці – 16,9%) . Незважаючи на те, що за цим показником область все ж знаходиться на 16 місці у порівнянні з іншими областями, тривожною є тенденція подальшого скорочення зайнятості молоді в регіоні. Про це свідчить зменшення майже на 10% працевлаштованості населення віком 16-28 років лише за один рік – з 1999 до 2000р. У порівнянні з показником 1999р. відповідна чисельність зайнятих осіб на 31 грудня 2000р. становила 92,8% . Це означає лише одне – народжуваність й надалі податиме, якщо молодь не матиме соціальних гарантій свого економічного благополуччя.

Логічним у зв'язку з вищесказаним не є дивним те, що “у структурі трудових ресурсів значну питому вагу займають особи старшого віку, зайняті в економіці, причому в порівнянні з середніми показниками по Україні вона більша, ніж у 2 рази” . Можливо, ситуація невдовзі зміниться на краще. Цьому, зокрема, має посприяти зменшення рівня офіційно зареєстрованого безробіття в області. Серед областей України Чернігівська область на 1 січня 2001 р. посідала 9 місце, тоді як на 1 січня 2000р. рівень безробіття був найвищим по Україні . Якщо ситуація й надалі стабілізуватиметься, то, імовірно, проблема зайнятості молоді позбавиться своєї актуальності.

Щодо інших показників соціально-економічного благополуччя, то слід назвати ще одну визначальну тенденцію. Як по Україні в цілому, так і по Чернігівщині протягом п'яти років з 1996

по 2000р. включно спостерігалось суттєве зростання номінальної середньомісячної заробітної плати. Загальноукраїнське збільшення сягнуло близько 100%, обласне дорівнювало 58% . Коментарі зайві: темпи зростання номінальної зарплати на Чернігівщині майже вдвічі повільніші, ніж в середньому по республіці. Втім, скрутне соціально-демографічне становище області (по багатьох показниках – найгірше в Україні) вимагає концентрації і активізації державного втручання в справу стабілізації ситуації в регіоні. Поки що цього, як свідчать статистичні дані, не відбувається в необхідній мірі. При цьому врахуємо й те, що Чернігівська область за показником рівнем середньомісячної зарплати посідала 14 місце з 25-ти можливих. Отже, є регіони, де ситуація в цьому аспекті ще гірша. Таким чином, об'єктивним є факт, що зосередження уваги уряду лише на Чернігівській області неможливе і, навіть, певною мірою була б не виправданим. При цьому логічно вбачається необхідність загальнореспубліканських реформ і економічних заходів, спрямованих на максимальне врахування потреб всіх регіонів.

Нажаль, всі попередні реформаторські спроби не мали дійсно відчутних позитивних наслідків в означеному напрямку. Найпереконливішим доказом цьому є, зокрема, статистична інформація про динаміку заборгованості із виплати заробітної плати. За даними на 10 січня 2001р. Чернігівська область посідала аж 24 місце (передостаннє серед областей) за темпами і обсягом реальної грошової компенсації (59,8%) по відношенню до загальної суми боргу . Навіть якщо за минулий

Дані наведені та розраховані автором за: Праця в Україні в 2000 році. Статистичний збірник. – К., 2001. – С. 32.

¹ Соціальна і професійно-галузева структура населення України (за даними перепису населення 1989 року). – К., 1992. – С. 6.

¹ Социальная и профессионально-отраслевая структура населения Украинской ССР (по данным всесоюзной переписи населения 1979 года). – К., 1981. – С. 7.

¹ Там же. – С. 12.

¹ Див. про це: Праця в Україні в 2000 році... - С. 17.

¹ Див. про це: Трудові ресурси Чернігівської області та їх використання в 2000 році. Статистичний збірник. – Чернігів, 2001. – С. 4.

¹ Розраховано автором за: Трудові ресурси Чернігівської області... - С. 9.

¹ Розраховано автором за: Праця в Україні у 2000 році... - С. 31.

¹ Див. про це: Трудові ресурси Чернігівської області... - С. 4-5.

¹ Там же.

¹ Розраховано автором за: Праця в Україні у 2000 році. – С. 32.

¹ Розраховано автором за: Трудові ресурси Чернігівської області... - С. 8.

¹ Див. працю польського демографа Е.Росета «Процесс старения населения». (М., 1968). – С. 14-28.

¹ Розраховано автором за: Праця в Україні в 2000 р. – С. 30.

¹ Див. детальніше: Статистика населения с основами демографии. – М., 1990. – С. 84-85.

¹ Праця в Україні у 2000 році. – С. 64.

¹ Там же.

¹ Там же.

¹ Трудові ресурси Чернігівської області... - С. 5.

¹ Див. докладніше про це: Трудові ресурси Чернігівської області... - С. 51-53.

¹ Розраховано автором за: Праця в Україні у 2000 році. – С. 222.

¹ Див.: Праця в Україні у 2000 році. – С. 206.